

Den »skandaløse« bevidsthed

Om psykoanalyse, agoni og allegori i

Klaus Rifbjergs novelle »Bevidstheden«

»Gnæk, gnæk, gnæk«, siger straks alle vulgærfreudianerne, det er jo så klart som blæk: Moderbinding, Oidipuskompleks, incestuøs sublimering, tøjfetichisme, kastrationsangst, dødslængsel. Og jeg rækker hånden frem og siger: det er i orden kammerater, så har vi check på det hele, og så er der ikke mere at sige om den ting.«¹

Med sådanne utvetydige, sarkastiske vendinger foregriber den brevskrivende jeg-fortæller XX fra Klaus Rifbjergs novelle »Sandheden, Vera?« en altfor skråsikker psykoanalytisk læsning af sit åbenhjertige forsøg på at skrive sig frem til en forståelse af sit problematiske forhold til kvinderne.

Passagen udgør i en kondenseret form, som novellen iøvrigt, et særdeles centralt udsagn for en forståelse af store dele af Klaus Rifbjergs forfatterskab.² Af flere grunde: For det første fordi den er lagt i munden på en selvbevidst æstetiker og udøvende *kunstner* (XX er kunstmaler). For det andet fordi den så åbenbart synliggør forfatterskabets psykoanalytiske inspiration og bevidsthed.³ Og endelig for det tredje fordi den i samme moment kritisk og med en paradoksalt selvbevidsthed, udstiller en bestemt forvaltning af den selvsamme teoribygning, hvormed forfatterskabet i al overvejende grad er blevet læst – den psykoanalytiske.

Det må endvidere uvægerligt vække til eftertanke hos den psykoanalytisk orienterede læser, når protagonisten på novellens fænomenologiske handlingsniveau med en udelt sarkasme tilmed *selv* afslører en psykoanalytisk viden, og ironisk præsenterer en art status over sit eget kærlighedsliv. Og denne eftertanke bliver næppe mindre, når man medtænker, at denne viden i brevform kommunikerer til intet mindre end Sandheden selv (Vera: latin ~ verus: sandfærdig).

Vi forlader »Sandheden, Vera?« her, men som novellen antyder, er der i et bredere perspektiv tale om et særdeles komplekst, intertekstuel spil mellem psykoanalyse og væsentlige dele af et specifikt skønlitterært forfatterskab; et

spil præget af en grundliggende *ambivalens*. Til den ene side af forfatterskabets egen, åbenbare anerkendelse og vedkenden sig til en specifik forgrening af den modernistiske tradition, den psykoanalytisk inspirerede. Til den anden side af en vilje til at udvikle sin helt egen litterære originalitet og indsigtshed, hinsides psykoanalysens. Vi kunne foreløbigt indkredse denne ambivalens ved at postulere, at psykoanalysen på én gang anfægtes som sikkert indsigtsgivende, hermeneutisk fortolkningsgrundlag og samtidig ærbødigt installeres som forfatterskabets genererende forudsætning. Nemlig som den monumentale, *stærke* Fortælling der – på liv og død – skrives ud fra – og op imod. Vi kunne, med afsæt i den almindelige forestilling om litteraturhistorien som en af tekstproduktionens væsentligste forudsætninger, beskrive ovennævnte ambivalens som digter-efebens revolte mod – og krav på anerkendelse fra – sin digteriske ‘faderlige’ forgænger og lærermester.

Ud fra disse betragtninger tegner der sig et billede af en uhyre begærsomt, *angstpræget* konflikt-relation, som ikke deto mindre udmærket lader sig læse med en psykoanalytisk anlagt læsestrategi.

Derfor mener jeg ikke at psykoanalysen, trods dens ubetvivlelige status som medreflekteret og bevidst indflettet bagtekst for Riffbjergs produktion, definitivt skal forlades som et muligt afsæt for en forståelse af forfatterskabet som helhed, endsige af dets enkelte tekster. Tværtimod kunne man, som den kontroversielle, amerikanske litteraturforsker Harold Bloom,⁴ fremstille, denne konflikt-relation mellem et skønlitterært forfatterskab og den psykoanalytiske fortælling om subjektdannelsen som netop en erotiseret magtkamp. Dvs. som en tekstligt iscenesat ødipal, sønlig *agoni* mod Faderens Lov (-tekst; her altså Freuds psykoanalyse). Harold Bloom radikaliserer denne magtkamp som et ikke bare historisk, men universielt vilkår ved al tekstproduktion overhovedet. Nemlig således at produktionen af egen tekst ikke kan finde sted med mindre skabelsesprocessen samtidig rummer og funderes på en ‘læsning’ af andre uomgængelige, stærke tekster – tekster man både vil tage til sig og lære af, og samtidig heroisk støde bort, ‘besejre’.⁵ Det er præcis i denne intertekstuelle, ‘ødipale’ ambivalenskonflikt, at betydningen af Blooms berømte begrebsdannelse »*anxiety of influence*« ligger. Og Blooms begejstring for Freuds tekster er heller ikke til at tage fejl af. De udgør for ham simpelthen selve modernitetens helt uomgængelige mytologi: »We have become Freud’s texts, and the *Imitatio Freud* is the necessary pattern for the spiritual life in our time.«⁶

For at en psykoanalytisk læsning derfor kan yde primærteksten retfærdighed og således udgøre det teoretiske fundament for det, Bloom kalder »a creative misunderstanding« (udtømmende, ‘rigtige’ læsninger er umulige i Blooms tænkning⁷), skal jeg derfor i det følgende spille den intertekstuelte ud imod én af den kritiske traditions etablerede, psykoanalytiske læsninger. Kra-

vet til en sådan tidligere læsning må naturligvis være, at den dels udgør en 'god fejllæsning', dels må den naturligvis anerkende primærtekstestens skønlitterære værdi.

Endelig koncentrerer min tekstanalytiske tilgang til primærteksten sig ikke udelukkende om den psykobiografiske analysestrategi, som Bloom praktiserer, men derimod om selve tekstproduktionens forudsætninger *således som de manifesteres i teksten*. Udover tekstens væsentlige intertekstuelle relationer rykker *udsigelsen som tekstniveau* derfor også i centrum for min tekstanalytiske fremstilling.

En psykoanalytisk novelle?

Skulle én af Klaus Rifbjergs tekster fremhæves, der om nogen kredser om betingelserne for bevidsthedsdannelsen, og således ikke blot lægger sig tæt op ad psykoanalysens genstandsfelt, men også forholder sig eksplicit til psykoanalysens diskurs og tankegods om subjektets dannelse, kunne det være den lille, indledende, omend uhyre centrale novelle fra den tidlige samling *Og andre historier*, betitlet »Bevidstheden«.⁸

Novellen tematiserer for en umiddelbar betragtning selve bevidsthedsdannelsen og det gør den, fænomenologisk betragtet, med en for Rifbjergs tekster typisk, oplevelsesfortættet sansemæthed.

Med selve sin 3-fasede narrative dynamik, fra *mangel/længsel* $\Rightarrow$ *søgen* $\Rightarrow$ *besiddelse/nærvær*, signalerer novellen for en umiddelbar betragtning en åbenlys intertekstuel affinitet til psykoanalysens beskrivelse af bevidsthedsdannelsen. Og denne affinitet underbygges tillige af novellens fortællers diskurs. Nærmere bestemt den anvendte retorik, specielt det ofte nærmest overmættede psykoanalytiske metafor- og symbolinventar.

En psykoanalytisk læsning

En af Rifbjergs bedste kritikere, Jørgen Dines Johansen, har i sit efterhånden klassiske værk om Rifbjergs forfatterskab, *Hvalerne Venter*,⁹ en kort, men meget præcis psykoanalytisk læsning af *Bevidstheden*. Kort fortalt er Dines Johansens læsning primært orienteret mod novellens *fortalte* niveauer: dens tematik og narrative strukturer. Hvilket dog ikke betyder, at han ikke har overvejelser af udsigelsesanalytisk art.

Ud fra en narrativ betragtning ser Dines Johansen to forløb i novellen. Ét som psykologisk iscenesætter »en Odyssé« fra et fravær af kvindelig sexua-

litet (e.g. moderen og søstre) til et lykkeligt genfundet nærvær. Dette forløb ligger imidlertid indlejret i et mere alment, eksistentielt forløb, idet der desuden er tale om en bevægelse mod havet, »fødsels og dødens element«. Med udgangspunkt i følgende passage fra novellen: »Bevidstheden kombinerer sine observationer af indvendigt og udvendigt i en motorisk udfoldelse, der sætter omverdenen i bevægelse« konkluderer Dines Johansen, at novellens bevidsthedsopfattelse kun tillader den individuelle frihed særdeles trange kår, ikke mindst fordi *selv* subjektet er grundliggende spaltet. Nærmere bestemt mellem den omgivende realitet og den intra-subjektive driftstyring. Denne psykoanalytiske (:lacanianske) betragtning har betydning for hans udsigelsesmæssige betragtninger på novellen: »Ikke engang sproget er bevidstheden fuldt ud herre over, den sproglige artikulation overskrider dens grænser, således at talen (udsigelsen) lige så vel har sin grund i drifterne« (HV, p. 41).

Selvom Dines Johansens udsigelsesovervejelser således forbliver på novellens *fortalte* registre, påpeger han alligevel, bl.a. på baggrund af udsigelses tematisering, novellens enorme betydning for samlingen helhed, ja, ligefrem dens karakter af »poetik«:

»Tilsammen udgør [...] »Bevidstheden« en slags poetik, der angiver hele samlingens konstante temaer og den anskuelsesform, der anlægges, de symbolstrukturer, der arbejdes med, og den deraf fremkomne sammenhæng mellem perception (bevidste sanseindtryk) og symbolske billedannelser« (ibid.).

Dines Johansens læsning udgør således, dens lidenhed til trods, i mange henseender en overbevisende psykoanalytisk fremstilling af novellens tematiske og narrative registre. Hvad hans udsigelsesmæssige betragtninger angår, er det imidlertid karakteristisk, at de for novellens *egte* vedkommende betragtes som netop en del af det fortalte, mens de for resten af novellernes vedkommende i samlingen benyttes til en generel karakteristik af disses *udsigelsesregister*.¹⁰

Spørgsmålet som nu automatisk melder sig er, om den tematisk/narrative analyse af »Bevidstheden« er tilstrækkelig. Jeg skal ikke lægge skjul på, at jeg mener nej og at jeg derfor ikke er helt enig i Dines Johansens overvejende psykoanalytiske beskrivelse af samlingens novellers udsigelsesformationer. For nærmere at belyse, hvor vejene skilles, skal jeg derfor med afsæt primært i den lacanianske psykoanalyse søge at påvise, hvorledes novellens udsigelsesstrukturs tilrettelæggelse af det narrative forløb så at sige underminerer en traditionel psykoanalytisk læsning via nogle bevidst indskrevne brud på en psykoanalytisk kohærens og i stedet åbner op for en mere litterær eller tekstuel læsning.

Det fortalte: Det narrative forløb.

»Mellem husene ude til venstre er der en seng med en bevidsthed i, en mindre seng med en mindre bevidsthed, som er på vej til at opfatte et begrænset afsnit af omverdenen« (»B«, p.7)

Med disse indledende ord placerer fortælleren straks novellens recipienter in medias res, og anslår samtidigt umiddelbart bevægelsen i novellen: »bevidstheden«, som set fra udsigelsens determinationspunkt, fortællerens spatio-temporale forankring, er på vej til at blive større, set i forhold til »sengen«, men selvsagt »begrænset« i forhold til den efterstillede fortællers.¹¹

Imidlertid gør den modsatte bevægelse sig også gældende. »Vejen«, rejsen,¹² mod bevidsthedens og subjektivitetens dannelse er knyttet til en selv – og omverdensperception som »begrænses«. Novellens initialsituation iscenesætter derfor også en katastrofisk installering af et nødvendigt tab, et irreversibelt fravær. Nemlig af den uafgrænsede, oceaniske (:Freud) – grundlæggende *uskyldige* – perceptionsform. At blive perciperende subjekt med den afgrænsede bevidstheds begrænsede optik – i egentligste forstand: at blive bevidst – er derfor samtidig at træde ind i skylds- og tabsbevidsthedens felt.¹³

Men samtidig markerer dette forløb subjektets indtræden i den sproglige socialitet (Lacan: Den symbolske orden); ordets og sprogets fødes, jf. det afsluttende udbrud: »Der er ordet: Mor« (»B«, p.14). Dette forløb, som har en uhyre stor betydning for forståelsen af novellen som helhed, skal jeg vende tilbage til sidst i gennemgangen af novellens narrative forløb.

Dette udgør da for en umiddelbar betragtning novellens overordnede narrative forløb, bevægelsen:¹⁴

t(1)	t(2)
(S1)Uskyld	(S2)Tab, Fravær
⇒	⇒
(S3)Skyld	
uafgrænset perceptionsform	afgrænset perceptionsform
(–) subjektivitet	subjektivitet
(–) sprog	sprog

(S1): Novellens initialsituation er karakteriseret ved (dreng-¹⁵) barnets opvågnen – dets indtræden i en sansende vågentilstand. Novellens umiddelbare, efterstillede fortællerinstans lader sin læser ane, at sanseapparatets bemægtigelse

af denne 'lille bevidsthed' sker hinsides enhver subjektiv kontrol: det er omverdenen som aktivt bemægtiger sig den passivt og afmægtigt perciperende og registrerende bevidsthed: »Der er vejen, *der kommer* dernede fra. Der er træerne langs den, og *der er måden vejen dukker op på*« (»B«, p.7 – min kursivering.) 'Den lille bevidstheds' perceptionsform er uafgrænset og knyttes derfor an til umiddelbare, ureflekterede sanseindtryk. Den imaginære ordens fantasmatisk oppebårne mor-barn-dyade er ubrudt i 'den lille bevidsthed', og distinktionen mellem subjekt og objekt er derfor endnu ikke en integreret erfaringsdannelse:

»Omverdenen registreres af bevidstheden såvel gennem lyd som syn. Sollyset er stærkt på trods af rullegardinet, hvis inderside er farvet varm, gul og lyden af et par heste, der føres tæt forbi vinduet gennem sandet og græsset, *trækker bevidsthedsfølelsen med ud i større omgivelser, der får eksistensvolumen gennem en guldspurvs fjerne repetitionsfløjte*« (ibid., min kursivering).

Subjektets sporadiske selvoplevelse er forbundet med kropslighedens sansninger – »husket solbrændthed«. Men disse spæde 'erfaringsdannelse' underordnes¹⁶ i intensitet straks af en katastrofisk afmægtighed. Nemlig som et uforståeligt fravær knyttet til socialiteten, især moderen: »De er væk igen. Det er som om de kun har den ene opgave, at være væk« (»B«, p.8) .

Det er denne ubegribelige og derfor uskyldige oplevelse af moderens fravær, der igangsætter novellens egentlige dynamik og narrative bevægelse – søgningen efter moderen. Derfor er fraværet – i en psykoanalytisk optik – dels at betragte som det primært konstituerende for bevidsthedsdannelsen: »Bevidstheden *saml*er sig om en hastigt voksende knude af usikkerhed, utilfredshed og fornærmelse: Hvor er de henne?« (»B«, p.8 – min kursivering.) – dels, narrativt betragtet, at forstå som selve novellens determinationspunkt; afsættet for forløbets næste fase.

(S2): »Hos Rifbjerg lever faderfiguren en tilbagetrukket eksistens«, skriver Jørgen Dines Johansen i sin analyse af novellen.¹⁷ Men er den konkrete fader ikke – som moderen – eksplicit optrædende som subjektets eftersøgte begærsobjekt, så tilskrives han, gennem forskudte metaforiske repræsentationer, i høj grad en fantasmatisk betydning for »bevidsthedens« dannelse: »Bevidsthedens viden om nederlaget er iminent«¹⁸ (»B«, p.10) – lyder det umiddelbart efter det første møde med det faderliges/maskulines forskelssættende repræsentation – »en onkel«. Installeringen af denne truende viden i »bevidstheden« forbindes umiddelbart i et metonymisk glid til »skorstenen, en skorsten alene på jorden«. Det er næppe en uheldig psykoanalytisk applikation at tilskrive

dette »tordnende« og »dunkende« rør metaforisk – fallisk – værdi.¹⁹ Blikket på røret vækker en katastrofisk viden om symbiosens ophør, om separationen og det skyldsforbundne tab af det første mytiske objekt: moderen. Det Lacan kalder objekt a.

Det er derfor ødipussituationens symbolske kastration som her endegyldigt instituerer fraværet og dermed erindringen som problem. Dvs. tidens irreversibilitet:

»Der er røret. For bevidstheden er det strømfremkaldende eller i hvert fald nøje forbundet med elektricitet, knurrende varme, brandmeld, lyn. *forbindelsen til andre dunkle opfattelsesmuligheder bag»* («B», p.10, min kursivering).

Herefter er det Faderloven, »dommerens hus«, separationens og kastrationens lov, der vraltres kredsende om; det som fra nu af kun kan *om*-gås, men ikke *und*-gås som forskelssættende, betydningsproducerende og installeret topik i subjektet. Og betydningerne, erindringerne, flyder i rigt mål. Et kig i vandhullet (p.11) aktiverer på én gang angsten for det dysforiske »det advarende indhold«, men også »forglemmemaskinen«, og reaktualiserer imaginært, men nu altså med *afstanden* som installeret, ontogenetisk vilkår, betydningen, spejlbilledet, af præ-ødipalitetens euforiske og imaginære jubelfantasmer om sammenfald mellem subjekt og omverden, dvs. symbiosen med moderen: »ansigtet svævende mod skyer.«²⁰

Den tætte sansning af barnets egenkrop som sammenhængende (ikke-morcelleret) i vandets spejlbillede er altså betinget af *fraværet og af en afstand i tid*. Billedet er netop billede, og symbiosens undergang bliver ad den vej hjulpet på vej af den på én gang nærværssugerende billedoplevelse og den fremmedgørelse, der ligger i erkendelsen af billedets materielle egen-autonomi. Roland Barthes har, med tydelige referencer til psykoanalysen, en lignende beskrivelse, ja ligefrem definition på (receptionen af) billedet:

»Billedet aftegner sig rent og tydeligt som et bogstav: det er bogstavet for det der smerter mig. Præcist, fuldendt og færdigt som det er, levner det ingen plads til mig: jeg er udelukket fra det som fra *urscenen*, der måske kun eksisterer som beskåret af nøglehullets konturer. Her er altså endelig definitionen af billedet, af ethvert billede: *billedet er det jeg er udelukket fra.*«²¹

Faderlovens installering betyder subjektivitetens spaltning mellem *bevidst* og *ubevidst*. Det ubevidste og dets primære manifestation i subjektets værens-

modus, *begæret*, installeres, og: »Bevidstheden vælger ubevidst at returnere til den oprindelige kombination« (»B«, p.12).

Søgningen efter moderen fortsætter: »Der er bevidsthedens tilbagevenden til sig selv og et tilfredsstillende udgangspunkt, et fødselsresumé, og en genoptagelse af adækvate våben [...]« (»B«, p.13) – og ender som nævnt, med Dines Johansens præcise ord, ved oprindelsens og dødens mytologiske element: havet.

(S3): Men de »adækvate våben«, kropslighedens udtryk »snottet, »tis« og »skeløjetheden« samt ikke mindst det udifferentierede »vræl«, er, som en følge af internaliseringen af incestskranken, fra nu af utilstrækkelige og inadækvate. Afmægtigheden og skyldsbevidstheden er nu definitivt indskrevet i bevidstheden. Fantasmets om afmægtighedens overvindelse som en tilbageerobring af den tabte symbiotiske relation til moderen får i stedet drømmens karakter. En incestuøs drøm om den endegyldigt tabte og partielt udskilte andens – moderens – nådesgerning:

»Vrælet kan ikke nå til dets ender, nej vrælet kan ikke nå. Vrælet skal dog kalde hjem over skumslagene søer, et større retfærdighedens og nådens hus. Vrælet skal holde« (»B«, p.13 – mine kursiveringer).

Men denne nådesgerning forbliver fra nu af et imaginært fantasme. Til bevidsthedens »hjemkomst« – genforeningen med moderen – bliver derfor nu knyttet et *begær*; et artikuleret ønske om en forbliven i hendes genvundne nærvær. Dette begær, hvis forudsætning altså er fraværets/manglens, »nederlagets« indstiftelse i subjektet, markerer således samtidig subjektets indtræden i sproget – Den symbolske orden. Koblingen fravær ~ sprog etableres m.a.o.:

»Der er maven. Der er ansigtets stød mod bugen. Der er ordet på vej. Der er ordets fødsel, [...] hjemkomstens og nederlagets sammensmeltende put. Der er ordet: Mor.« (»B«, p.14 – min kursivering)

Vandringen mod sproget

– »den præ-ødipale periodes begærede objekt: moderen [forbindes] i sit nærvær med bevidsthedens og ordets fødsel« – konkluderer Dines Johansen (HV, p.41). Spørgsmålet er imidlertid om denne konstatering udgør hele sandheden. Som ovenfor beskrevet er det ganske vist »hjemkomsten«, gensynet med moderen, som i et »sammensmeltende put« umiddelbart udgør forudsætningen for subjektets/bevidsthedens første egentlige sproglige artikulation.²² Men,

den indstiftede erfaring og viden om det ødipale »nederlag« udgør også en særdeles væsentlig forudsætning herfor. Vi så jo at også faderinstansen – paradoksalt nok i sit fravær – tilskrives en helt signifikant betydning for den indtræden i den sproglige socialitet, som novellens forløbsstruktur altså også iscenesætter.

Første gang sproget dukker op i den spæde bevidstheds eftersøgningstogt, umiddelbart før mødet med »onklen«, relateres det netop til »nederlaget«:

»Bevidstheden standser ikke, sænker bomme for udkobling og lytter til sin egen lyd af tomgang. Derefter koncentrerer den atter om en endnu syrligere *fornemmelse af nederlag*, fornærmelse, opgivelse og håbløshed. *Opfatter bogstaver hver for sig, tjærede kantmanifestationer, meningsløshed*. Producerer igen en indvendig bælgøjethed og fremkalder halvvejs en organisk refleks akkompagneret af snøften og saltvand« (»B«, p.8 – mine kursiveringer).

Sproget og dets metaforiske substitution »tjæren« – som denoterer noget konkret-materielt og som ækvivaleres med kroppens tilsvarende maskinelle, rent sensoriske og reflektoriske funktioner (:bil-metaforene) – underordnes straks barnets afmægtige, ikke-sproglige 'betydningsdannelser', en »snøften«. Bogstaverne repræsenterer tværtimod en umiddelbar »meningsløshed«. *Men*, bogstaverne er i deres opdukken også »kantmanifestationer«. Er bevidsthedsdannelsen i novellen derfor knyttet til subjektets afgrænsning fra omverdenen, så er denne afgrænsning på samme måde relateret til de grænser »kanter« og det fravær som på én gang både karakteriserer og manifesteres i sproget og selve sproghandlingen: »Ved De hvor mine forældre er?« (»B«, p.9) – spørges der, hvorved fraværet og begæret efter dette fraværs ophævelse i ét og samme moment udsiges. Sproget og sproghandlingen bliver herved selve begærets manifestation; et bestandigt udtryk for det uindfrielige ønske om (moderens, omverdenens) altomfattende nærvær, mening og sammenhæng:

»Bevidstheden lammer sig selv med et indvendigt slangebid og hører fra dunkle komaskove *ordene klappe i luften med vingerne og fornemmer deres pinagtigt stejle afsky for opløsningen. Der er den gule mur. Der er de sorte bogstaver*«(»B«, p.9 – min kursivering).

'Den lille bevidsthed' er herefter overladt til en skæbne domineret af »blank flugttang til *fortolkning af det uoprettelige og uforklarlige*«(»B«, p.10. – min kursivering).

Det »uforklarlige« og »uoprettelige« som subjektets vilkår vedrører altså også selve forudsætningen for bevidsthedens/subjektets sprogliggørelse. »Bevidsthedens« verbalt artikulerede begær efter nærvær og mening fødes ud af »nederlaget«, ved Faderfigurens lovsættende mellemkomst – dvs. ødipuskomplekssets gennemspilning. Og er den konkrete fader fraværende, så er hans metaforiske repræsentation som tidligere nævnt særdeles nærværende. Når det om det falliske »dunkende rør i jorden« hedder, at »det ikke [røber] forbindelsen til andre dunkle opfattelsesmuligheder bag«, siges det dermed også, at alle opfattelsesmuligheder, alle bevidsthedens betydningsdannelser, udgår herfra. Røret, *Fallos*, bliver derfor det privilegerede tegn, den signifiant, som alle bevidsthedens udtryk (: dets signifianter) i sidste instans både henviser til og udgår fra. I Lacans psykoanalyse har Fallos²³ betydningsmæssig relation til det, han kalder *Fadernavnet* (*le Nom-du-Père*). Om dette begrebs polysemantik, dets stærkt metaforiserede status i Lacans teoribygning, skriver Jorgen Reeder:

»förr eller senare kommer det [: barnet] att introjicera den signifiant som Lacan betecknar med termen *Fadersnamnet* (*le Nom-du-Père*). Som begrepp erhåller denna term en del av sin innebörd från det faktum att orden för »namn« (*nom*) och för »nej« (*non*) på franska låter lika. »Nejet« är i detta fall detsamma som faderns förbud riktat till barnats önskan för modern, dvs. incestförbudet. »Namnet« är namnet som fadern ger till barnet, släktens namn och hans individuella namn som placerar honom i en familjesystem; *det är också alla de namn på tingen i barnets värld, signifianterna med vilka det nu kan börja benämna sin värld och få den att framträde.*«²⁴

Udsigelsen: »Skandalen«

»At blotlægge det rum hvori diskursive begivenheder er bragt i anvendelse i deres fuldstændighed er ikke det samme som at forpligte sig på at genskabe det i sin afgrænsethed; det vil derimod sige at fritstille sig til at beskrive mellem diskursive relationer inden for rummet selv som udad til.«

Foucault²⁵

»Hader allerede min egen retorik, mine kommaer, indskud, spørgsmålstegn, hele dette apparat, som en eller anden tvinger mig til at gå igang med.«

Klaus Rifbjerg²⁶

Såvidt en psykoanalytisk læsning af novellen. Og som det forhåbentligt er fremgået kunne novellen – og det tilmed med en næsten krystallinsk klarhed – siges umiddelbart at tage sig ud som en yderst loyal reverens over hele det ødipale spektrum.²⁷ Og endvidere: på et psykoanalytisk plan synes det således evident, at novellen med dens tematiske registre, dens narrative forløbsstrukturer og dens nomenklatur – som en allegori – alluderer til psykoanalysens scenario over bevidsthedsdannelsen. I et udsigelsesanalytisk perspektiv kunne man sige, at novellens umiddelbare kommunikationssituation (1) mere specifikt består i den psykoanalytisk bevidste fortællers iscenesættelse af bevidsthedsdannelsen (-s forudsætninger) for den psykoanalytisk bevidste læser.

Nu er spørgsmålet imidlertid, om novellen 'lukker sig om sig selv' netop hér. M.a.o. om den alene tager sig ud og skal læses som en loyal – omend ganske vist litterær – gestaltning af psykoanalysens videnskabelige beskrivelse af bevidsthedsdannelsens forløb.

Som jeg i forrige afsnit har søgt at vise, rettes optikken gennem novellens fortalte, forløbsmæssige organisering især mod begærets og sprogets sluttelige installering i subjektet i finalsituationen (S(3)), ved gensynet med moderen. Mere specifikt retter novellen læseropmærksomheden mod begærets, talens og den sproglige handlings forudsætninger: det katastrofiske fravær. Og sandelig om ikke det forladte drengebarn pludselig taler!: »Der er en sætning: Ved De, hvor mine forældre er?« (»B«, p.9) lader fortælleren jo den endnu umælende (!) 'lille bevidsthed' højt og tydeligt spørge »en onkel« undervejs på sin rejse mod bevidsthedsdannelsen og sprogliggørelsen. Men paradoksalt nok altså *inden* denne 'lille' bevidsthed bliver sprog bærende! Vel at mærke hvis vi fastholder psykoanalysens scenario over ødipalitetens faser som oprindeligt, loyal kompositorisk model for novellens handlingsorganisering.

Vi kunne her tale om et klart brud på en traditionel realismekonvention. Der melder sig da automatisk dét spørgsmål om, hvorvidt der er tale om en 'skriver-bøf' eller... ja, eller hvad?

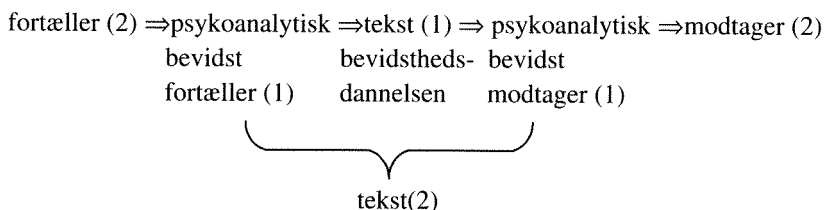
Et begrebspar hentet fra den russiske formalisme kan i første omgang bruges til deskriptivt at belyse logik-bruddets underminering af forventningshorisonten hos en traditionsbundet (psykoanalytisk) læser. Nemlig begreberne *fabula* og *sjuzet*. Groft sagt bygger distinktionen mellem disse begreber på det ofte helt eksplicitte træk ved litterære tekster, at de foregiver at referere til en for fortællingen forudgående begivenhedsrækkefølge. *Fabula* betegner da denne *oprindelige* rækkefølge af de fortalte begivenheder. Modsat betegner fortællingens *sjuzet* den rækkefølge, hvori begivenhederne faktisk fremstilles i den narrative diskurs. Fortællingen som helhed kan derfor generelt betragtes som en gentagelsesakt: som en gentagelse af noget der har fundet sted forud for fortællingen. *Fabula* går derfor logisk set forud for *sjuzet*. Men for læseren

kan fabula kun rekonstrueres ‘baglæns’, via fortællingens sjuzet, som er det eneste læseren har adgang til.

I ‘tilfældet Rifbjerg’ er bruddet imidlertid ikke bare et brud på logikken i en fortællings forventede distribuering af forholdet mellem fabula og sjuzet. Der er simpelthen tale om en bevidst ‘forkert’, (institutions- og læser-) anfægtende *læsning* og intertekstuel *indskrivning* af en af modernitetens store mytologier om subjektets tilblivelse i novellen.

Roland Barthes har i sin Proust-læsning²⁸ beskrevet lignende ‘skred’ i fortællingen og benævnt deres opdukken i den litterære tekst som en »*grammatisk skandale*«. Hvad der er vigtigt her er, at Barthes ikke bruger begrebet med negativ semantisk valør, men derimod som netop litteraturens mulighed for, om ikke en anfægtelse, så dog netop en udstilling ikke bare af den realismeorienterede litteraturs stivnede dogmatik (Barthes er om nogen modernismens mand), men også bredere: den litterære institution som sådan.

Dette sidste er præcist, hvad der sker i Rifbjergs novelle.²⁹ Den narratologiske realismebestræbelse i den psykoanalytiske udviklingshistorie bryder i nogen grad sammen, blotlægger et bagvedliggende udsigelsesregister, og definerer novellen som det den (også – og måske især) er: en udsagt og overordentligt meta-bevidst artikulation om sine egne tilblivelsesbetingelser. Herved opstår den situation, at den ovenfor skitserede kommunikationsituation(1) momentant så at sige irrealiseres; den bliver i stedet en del af ‘meddelelsen/teksten’ for en bagvedliggende udsigelse/kommunikationssituation(2). Derfor må kommunikationssituationen indlejres i en bagvedliggende, mervidende udsigelse:³⁰

Ud fra disse betragtninger mener jeg, at novellen – med sin eksplicit iscenesatte og bevidst udhævede karakter af udsagt og tekstuel artefakt – peger ud over psykoanalysen og i stedet direkte ind på tekstualitetens og dermed på den æstetiske produktions/receptions vilkår og forudsætninger. Dvs. på selve *magtspillet* (Bloom) mellem novellens 1. personale udsigelsesinstanser – og dermed på selve udsigelses – og skriftshandlingens implikationer som tekstlig kategori.

Kommunikationssituation (1)

Vi har i det ovenstående set, hvorledes novellen i sin primære kommunikationssituation (1) lader fortællerinstansen iscenesætte 'den lille bevidstheds' vandring mod en egentlig bevidsthedsdannelse. En rejse, der som en overordentlig væsentlig bestanddel i sin narrative organisering indskrives træk fra psykoanalysens scenario over bevidsthedsdannelsens tidligste faser.

Imidlertid er fortællerinstansens relation til »den lille bevidsthed« dobbelt determineret. På den ene side er relationen præget af en grundlæggende solidaritet og nærhed. Fortæller (1)'s fremstilling af handlingsplanets narrative forløb er via synsvinkeltilskrivninger til 'den lille bevidsthed', den nærværs-suggerende og handlingsaktualiserende brug af præsens indikativ, præget af hektisk skiftende panoreringer og ikke mindst uhyre tætte sansninger. Disse sansninger angår såvel 'den lille bevidstheds' percipering af egenkroppen og omverdenens kantede stofflighed, som den frustrerende oplevelse af socialiteten. Især familiens fravær. Derudover markerer disse sansninger, oftest gennem novellens syntaktiske organisering, dens retorik og ikke mindst gennem dens hyppigt genkommende deiktiske markeringer, et identifikatorisk sammenfald mellem fortæller og fortalt »lille bevidsthed«: »Der er en onkel« (»B«, p.9 – min kursivering) – hvor »Der« defineres i forhold til »her«, hvor »vi« (fortæller og fortalt 'lille bevidsthed') står.³¹ Denne form for fortællemodus er af Jørgen Dines Johansen rammende blevet beskrevet som det måske mest frugtbare element i Rifbjergs skriftproduktion. Jeg er således meget enig med Dines Johansen, når han med udgangspunkt i begrebet *konkretoplevelsen*,³² forstået som den udifferentierede rent sansede perception af såvel egenkroppen som omverdenen, skriver: »Konkretoplevelsen, hvor det stærkt sansede forbinder sig med det originale sproglige udtryk, er det iøjnefaldende vækstpunkt for Rifbjergs produktion« (HV, p. 246).

På den anden side er relationen karakteriseret ved fortællerens helt grundlæggende distance til 'den lille bevidsthed'. Hele den psykoanalytiske nomenklatur, den ofte eksplicit synliggjorte psykoanalytiske merviden (jf. f.eks. note 16) og anvendelsen af det udprægede voksekvabular er tilsammen elementer, som synliggør fortællerens afstand til den/det fortalte. Solidariteten og nærheden mellem den primære fortæller og »den lille, umælende bevidsthed« er m.a.o. iblandet, ja grundlæggende betinget af, en afstand og et fravær. Denne kombination af fravær/nærvær har konsekvenser for læsningen af novellen. Dels bevirker den en art stærkt metaforiseret 'Verfremdungs-effekt' i receptionen af novellen. Dels, og i denne sammenhæng vigtigere, bevirker denne kombination en bevidst tematiserende problematisering af fortællerens overordentligt begærsnættede projekt med fortællingen. Det vi kunne kalde skrif-

tens barriere i forhold til en indfangning af erindringens stof. Eller mere generelt: fortidsorienteringens problem, *at sprogliggøre det præ-sproglige*. Solidariteten og nærheden, hele det narrative forløbs overmådeligt sansemættede iscenesættelse af barnets vandring og oplevelsesmodus, er altså betinget af fortæller (1)'s fundamentalt indskrevne afstand til det fortalte. Uagtet – ja, egentlig givet af – hans empati og psykoanalytiske meningsbestræbelser. *Afstanden er m.a.o. knyttet til selve udsigelsesakten, til selve den sproglige symboliserings – og betydningsstruktureringsakt*. Dines Johansen fortsætter de ovenstående betragtninger således:

»Imidlertid er dette naturligvis kun en del af det centrale, digtning er jo en form for tilværelses*fortolkning*, og Rifbjergs produktion er heller ikke blot en reproduktion af disparate, driftsladede erindringsfragmenter; tværtimod rummer den overalt strukturer, der omspænder beretningen om de punktuelle oplevelser, *strukturer som ved at fungere som tolkningsramme for dem, fremstår som forsøg på at give dem betydning og eksemplarisk værdi ved at tilskrive dem en mening indenfor en almen opfattelse af eksistensen og subjektiviteten*« (HV, p. 246 – min kursivering).

Dines Johansens beskrivelse berører uden tvivl noget helt centralt, idet vi erindrers os, at denne »opfattelse af eksistensen og subjektiviteten«, m.a.o. selve digtningen, bl.a. grunder sig på psykoanalysens beskrivelse af bevidsthedsdannelsen.

På novellens side 11 hed det som tidligere omtalt i et centralt fortæller-indskud: »Bevidstheden kombinerer sine observationer af indvendigt og udvendigt i en motorisk udfoldelse, der sætter omverdenen i bevægelse.« Hermed angives – med Dines Johansens ord – beretningens udgangspunkt, den individuelle bevidsthed. Dvs. fortæller (1)'s. Vi kunne også tale om skriftens eller udsigelsens udgangspunkt. Dines Johansen tolker indskuddet således:

»Bevidsthedens dobbelte status angives, dels er den tildelt rollen som observatør og underlagt det udvendige og indvendige (e.g. den omgivende virkelighed og drifterne) dels er den en kombinerende og bevægende kraft. Denne bevidsthedsopfattelse understreger, at den individuelle frihed har meget snævre grænser i samlingens psykologi, primært er personerne henvist til at reagere på de ikke-kontrollable instansers tryk; bevidstheden bliver derfor først og fremmest en defensiv størrelse, der søger at formidle mellem det indvendige og udvendige. *Ikke engang sproget er bevidstheden fuldt ud herre over, den sproglige artikulation*

overskrider dens grænser, således at talen (udsigelsen) lige så vel har sin grund i drifterne (HV, p.41 – min kursivering).

Udover at denne »snævre« bevidsthedsopfattelse (som i lacaniansk terminologi kan benævnes som subjektets decentrering eller spaltning) af Dines Johansen som tidligere nævnt tilskrives samlingen(–s protagonister) som helhed, er det i denne sammenhæng værd at bemærke at den i denne novelle først og fremmest er *distribueret* til en *fortalt* fortæller-instans, da det jo er ham (den psykoanalytiske fortæller (1)), som hæfter for distributionen og citationen af ovenstående indskud. Og symptomatisk nok synliggøres fortæller (1)'s objektgørelse³³ – og dermed afstandsproblematikkens uomgængelighed – gennem en 'umulig' udsigelse. Nemlig da 'den lille bevidsthed' – som en lapsus på det udsagte forløbs *intentionelle*, psykoanalytiske logik og kohærens – pludselig giver sig til at tale med »en onkel«, inden den faktisk er sprogbærende (jf. ovenfor).

Derfor er det i det *symptomale* brud på³⁴ den primære fortællers intentionelle og empathiske afsøgning af det narrative forløbs kohærens, og dermed i forløbets momentane irrealisering, at netop den primære fortællers uindfrielige *vidensbegær* (det Roland Barthes kalder *passion du sensé*) 'taler med', iscenesættes for læserens blik – og rykker i centrum for den tekstanalytiske opmærksomhed. Det synes her åbenbart, at novellen herved bevidst perforerer ikke blot sig selv som traditionel referencerealistisk fortælling, men også en bestemt forvaltning af psykoanalysen i sine – intentionelt set – umulige bestræbelser: nemlig dens anvendelse i indfangningen og begrebsliggørelsen af et præ-sprogligt, fortidigt rum/bevidsthed. Samt at dette sker gennem tilsynkomsten af en indskrevet, mervidende og implicit udsigelse eller kommunikationssituation (2).

Kommunikationssituation (2)

»I mit forfatterskab har jeg på flere måder søgt at efterspore, hvad der skete »dengang«, hvordan verden var før jeg efter de gængse forestillinger selv skulle have chance for at vide noget om den.«

Klaus Rifbjerg³⁵

Vi så i det foregående, hvordan novellens umiddelbare kommunikationssituation (1)'s fortællerinstans i sin diskurs fremviser en temmelig åbenlys affinitet til psykoanalysen. Vi så, at dette gjaldt både i dens anvendte vokabular og retorik og ikke mindst i den narrative, 3-fasede handlingsstrukturer. Her fremviste novellen en stor lighed med psykoanalysens beskrivelse af bevidsthedsdannelsens tidligste faser.

Men vi så også, hvorledes novellen samtidig – og helt givet bevidst – via en bagvedliggende, mer-vidende udsigelse (det jeg ovenfor har kaldt kommunikationssituation (2)) – irrealiserer og bryder psykoanalysens beskrivelse af subjektets dannelse, dvs. ontogenesens progression. Som sagt ved at fortæller (1), på en nærmest absurd brecht'sk manér og tilmed midt i barnets katastrofiske oplevelse af forældrenes fravær, lader det henvende sig til »en onkel« med en næsten uhyggelig distingveret, høflig forespørgsel, endnu inden dets intræden i den sproglige socialitet.

Effekten af disse '*skandaløse*' (: Barthes) umuligheder kan læseren imidlertid først gennemskue nachträglich – efter endt læsning af novellen, hvorfra novellen alene kan betragtes i sin samlede totalitet³⁷. Der er derfor ikke tale om en fortælleteknisk 'tanketorsk', men derimod om en bevidst iscenesat, forførende gimmick, hvis karakter af bevidst iscenesættelse netop kommer til syne ved konstateringen af kommunikationssituation (2). Her afsløres jo netop fortæller (1)'s begærsnære og tilsyneladende vellykkede psykoanalytiske projekt: sprogliggørelsen og udsigelsen af det præ-sproglige, som reelt fejlslagent. Fejlslagent, fordi fortæller (1)'s skrift, hans psykoanalytiske diskurs, som nævnt foregiver et nærvær, en tale, hvor der i forhold til en psykoanalytisk logik reelt burde være et uløseligt fravær, en tavshed. Der er m.a.o. tale om en nachträglich menings-tilskrivning; en specifik tekstuel re-konstruktion udsagt med stor kunstnerisk følsomhed, men altså – hvis nogen skulle være i tvivl – udsagt fra en solid forankring i sproget, og udsagt med stor bevidsthed om de grænser udsigelseshandlingen eller tekstualiseringen sætter.

Psykoanalysen er m.a.o. indskrevet som en allegori i novellen. Udover så åbenlyst at placere sig i en specifik skønlitterær (: modernistisk) tradition, får novellen herved en hel særegen og radikal position. Nemlig ved at den med sit logik-brud ikke blot bryder med (realisme-)traditionen, men tillige at den via en art dekonstruktiv, kritisk skepsis overfor den psykoanalytiske fortælling om subjektet dannelsen giver allegorien som trope en helt central betydning for læs-

ningen af novellen. Vi kan her drage nytte af dekonstruktionens hovedprofil, Paul de Man's allegori-bestemmelse.

Kort fortalt implicerer allegorien som trope for Paul de Man en anerkendelse og accept af sprogets radikale forskellighed og iboende afstand til den objektive, sansebare realitets – 'den reale verdens' – fremtræden. Derfor kan de Man postulere, at det sproglige *digteriske* udtryk til hver en tid vil fremstå som fundamentalt anderledes og som en definitiv afbrydelse fra den tilsyneladende autentiske, 'reale', individuelle erfaring.

Denne forståelse af allegorien udgør dermed en ren sprogorienteret forståelse af litteraturens grundtræk. Derfor behøver de Man's begreber om det specifikt litterære/tekstuelle udtryk *ikke* en oprindelig, sansegyldig referent, hinsides teksten selv som garant for betydningsdannelsen. Ved sin afskrivning af kravet om (egentlig: muligheden for) tekstens referentielle binding til realiteten, kan litteraturen i princippet ene og alene udfolde sin væren som tekst – og som 'kritisk' artikulation kun forholde sig til andre tekster – intertekstuelt.

Det, som jeg i denne sammenhæng finder interessant i forhold til Riffbjergs novelle, er at Paul de Mans afdækning af allegoriens væsenstræk (dens forskelssætten) også har væsentlig betydning for den *historiserende* tekst. For en sådan udgør psykoanalysen jo også. Vender vi os nemlig nu et øjeblik mod psykoanalysen, er det for det første klart, at den tager sit udgangspunkt i klinikkens praksis (f.eks. i neurotikerens henvendelse til analytikerens med sine ulidelige symptomer – sit traume). Det analytiske arbejde består derefter – gennem analysandens ubevidste, reaktualiserende overføringer på analytikerens – i en historiserende kortlægning af traumets strukturelle årsagssammenhænge og analysandens erkendelse heraf; dvs. hans erkendelse af traumets historiske forudsætninger. F.eks. af analysandens tidligere begærsrelationer.³⁸ Men derudover – og i denne sammenhæng helt primært – er psykoanalysen også en type historiserende tekst, forsåvidt som den netop historiserer i sin generelle teoretisering af ontogenesens forløb, dens udviklings-historie.³⁹

Antager vi nu Paul de Mans allegori-bestemmelse som en gyldig optik på psykoanalysen, ser vi, at også den 'fanges ind' som et udtryk for allegoriens postulerede lighed/nærhed men reelle ulighed/fravær. Og det er præcis hér, i »Bevidsthedens« implicite, men ganske klare, kritiske iscenesættelse af centrale elementer i psykoanalysen, at jeg finder det i indledningen omtalte agonistiske, intertekstuelle spil mellem novellen og psykoanalysen. Som sagt et spil præget af ambivalens, fordi forudsætningen for novellens helt indiskutabelt store skønlitterære kvaliteter jo bl.a. indebærer både en anfægtelse af psykoanalysen gennem påvisningen af psykoanalysens reelle *tekstuelle* fremtræden og en anerkendelse – nemlig novellens anerkendelse af psykoanalysen som

sin klare, intertekstuelle forudsætning. Et klassisk bloom'sk ødipalt drama, med en positiv udgang!

Læsningens betingelser

Vi rekapitulerer et øjeblik: vi har set, at udsigelsens umiddelbare modtager (1) straks fra det narrative forløbs begyndelse tildeles en indsigt i det narrative forløb. Et forløb som i al overvejende grad er psykoanalytisk funderet. En psykoanalytisk læsning kan som vist for en *umiddelbar* betragtning fuldføres, fordi novellen som vist så tydeligt trækker på psykoanalysen.

Imidlertid er en sådan læsning tvivlsom, hvis vi accepterer at novellen bevidst suspenderer en sådan psykoanalytisk læsning gennem afsløringen af en bagvedliggende, mervidende udsigelsesinstans, fortæller (2). Dennes modtager, modtager (2), indser til gengæld nachträglich paradoksaliteten – bruddet – i fortæller (1)'s beretning. Denne modtager (2) kan parallelliseres med Umberto Eco's receptionsteoretiske begreb om tekstens *modellæser*:

»Altså betyder det at forudse sin Modellæser ikke blot at 'håbe' at han eksisterer, det betyder også at give teksten en drejning, så at den opbygger denne Modellæser. *En tekst grunder sig ikke bare på en kompetens; den bidrager også til at producere den.*«⁴⁰

Denne modellæser (modtager (2) i modellen side 20) elaboreres fortløbende i tekstforløbet, efterhånden som den uholdbare kombination af suggereret, sanseligt nærvær med den til tider åbenlyst vulgær-psykoanalytiske symbolik i fortæller (1)'s diskurs endeligt bryder sammen. Som nævnt ved det famøse spørgsmål til »en onkel«. Det er præcist hér modellæseren definitivt indser den allegoriske indskrivning af psykoanalysen i novellen og forstår iscenesættelsen af psykoanalysen i den de Man'ske, allegoriske forstand. M.a.o.: Modtager (2) ser novellens udstilling af psykoanalysen som en verbaliseret, litterær gestaltning af nogle psykiske problemstillinger som umiddelbart omhandler bevidsthedsdannelsen. Men han ser den altså også som en sproglig konstruktion – en allegori – uden nogen som helst garanti for en sandfærdig, referentiel virkelighedsgengivelse.

Det som derfor forekommer mig særligt interessant ved novellen er, at dette spil mellem to udsigelsesniveauer implicerer en 'uigennemsigthed' – en tilsløring – og dermed en problematisering af selve læseprocessen. En problematisering, hvor to tilsyneladende – men altså kun tilsyneladende – lige ac-

ceptable receptionsalternativer træder frem side om side – og lader læseren om resten.

Med denne agoni mellem to udsigelsesinstanser peger novellen – bl.a. via sin kritiske anfægtelse af psykoanalysen som den eneste gyldige referent og receptions mulighed – faktisk også på en ekstra-tekstuel realitet. Nemlig selve læseprocessen som et faktuel, historisk problem. Og bl.a. heri ligger novellens modernitet og hvad jeg ville betegne som dens anti-didaktiske, fritstillende receptionspositionering af læseren. Men altså, som søgt godtgjort i det ovenstående, en ikke umiddelbart selvindlysende receptionsfrihed som straks fra novellens start er udsagt fra S (3)–positionen i forløbsmodellen – dvs. fra en solidt forankret position i sproget, hvorfra betydninger alene kan formidles.

En afslutning: vandringen i sproget

Nu er der nok ikke nogen tvivl om, at Klaus Rifbjerg selv *ikke* ville godtage en sådan læsning af sin novelle. Han selv – og flere af hans kritikere har i stedet fremhævet hans *total recall* som selve det genererende princip i forfatter-skabets fortidsafsøgning. Og med Dines Johansens psykoanalytiske tilgang til novellen er der naturligt nok ikke noget at sige til, at Rifbjergs uhindrede adgang til sin endog allertidligste fortid fremhæves.

Rifbjerg selv har tilsyneladende kun meget lidt tilovers for semiotikken – »postmodernismen«⁴¹ – og dens primære repræsentanter: f.eks. Derrida, Foucault og Althusser (eller Lacans psykoanalyse for den sags skyld), og deres de-humaniseringstænkning og fornuftskritik. Tværtimod er Rifbjergs forankring i en kulturradikal civilisationskritik helt klar, f.eks i essaysamlingen *Syn-deregistret* fra 1994 hvor tre af de ovennævnte teoretikere får én på hatten-pulden.

Men slår Rifbjerg i sin essayistik i stedet til lyd for en humanistisk fornufts- og emancipationstænkning, så nedtones denne tilsyneladende momentvis, i privilegerede, poetiske øjeblikke. Som når han som i ovennævnte essaysamling *ude af sig selv* giver sig hen i det lyriske og lader naturoplevelsen, *konkretoplevelsen* i det smukke spanske landskab styre ham selv – og skriften:

»Timeligheden prikkes ud, men overtonerne er metafysiske. Sådan er det tænkt men det jeg oplever er snarere en transport fra det reelle over i det billedlige. Jeg er en figur i et landskab, nogen har anbragt mig der, fået mig anbragt, så jeg passer, så situationen, *kompositionen*, passer med lydkulisse og det hele. En – et eller andet – betragter mig og skulle

jeg stå skævt bliver jeg straks sat i bevægelse hen imod det punkt, hvor alting går op, hvor alting *er*, også selv om jeg måske har lyst til at yde modstand, ja ligefrem prøver på det.«⁴²

Noter

1. Klaus Rifbjerg: »Sandheden, Vera?« in *Borte tit*, Kbh. 1985. p.25 ff.
2. For en udførligere analyse af *Sandheden, Vera ?* henvises til Jørgen Bonde Jensens analyse in *Klaus Rifbjergs prosa*, Kbh. 1989, p.167 ff. og Jan O. Nielsens glimrende ditto, in *Krisen i Klaus Rifbjergs forfatterskab*, upubliceret specialeafhandling, Kbh. 1994, p.11 ff. – mig bekendt de eneste foreliggende analyser af novellen.
3. Forfatterskabets påvirkning fra psykoanalysen er indiskutabel, jf. f.eks. Dines Johansen *HV*, p.41 (se note 9) og Bonde Jensens *Klaus Rifbjergs Prosa*, Kbh. 1989, p.20 n.ff. Eksemplerne fra forfatterskabet er mangfoldige, og jeg vil her blot nøjes med at henvise til titlen på samlingen hvori »Sandheden, Vera?« indgår, *Borte tit*, som uden al tvivl – også – alluderer til Freuds berømte *fort-da*-analyse af sit barnebarns leg med en træspole.
4. Jeg tænker her især på Blooms helt centrale værk *Anxiety of Influence. Theory of Poetry*, Oxford 1975.
5. Blooms anvendelse af Freuds ødipusteori i sin agoni-teori er langt fra uproblematisk. Det vil her føre for vidt blot tilnærmelsesvis at redegøre for de samlede problemstillinger der knytter sig til Blooms fremstilling. Blot skal en enkelt fremhæves her. For Bloom udgør »the strong poet« digteren, der – som en positiv og uomgængelig gennemspilning af det klassiske mandlige ødipuskompleks – har mod nok til at vedkende sig sin forankring i den litterære tradition (sit 'fædrene ophav') og samtidig styrke nok til at udvikle sin egen originalitet. Men, kunne man spørge, hvorledes forholder det sig da med »The strong female poet«? Har hun overhovedet eksistens/eksisteret? Et forhold Bloom lader stå ubesvaret hen, jf. hhv. Christopher Norris' og Jonathan Culler's bemærkninger til Blooms teori. Norris skriver: »Den stærke digter besidder modet til at genkende sin forsinkelse [nachträglich, min tilføjelse] vis-a-vis den tradition han både arver og har modet til at omstyrte ved at gøre sine forgængere til troper. Hvorledes denne teori kan appliceres på den kvindelige digter - når nu dens terminologi er så eksklusivt ødipalt – forbliver i høj grad et åbent spørgsmål: et spørgsmål som Bloom på intet tidspunkt behandler«, Christopher Norris: *Deconstruction. Theory and Praxis*. London 1982, p.117 (min oversættelse).
Og Culler skriver:
»Dette ødipale scenario, ihvilket man bliver digter i kampen med en digterisk faderskikkelse om musens gunst, angiver en problemstilling for en kvinde som vil være digter. Hvilket forhold kan hun have til den etablerede tradition?« Jonathan Culler: *On Deconstruction. Theory and Criticism after Structuralism*. London 1993, p.60 (min oversættelse).
6. Harold Bloom: *Breaking of the Vessels*, p.64. Chicago, 1982. Dansk oversættelse: »Vi er blevet identiske med Freuds tekster og selve *imitatio Freud* er det nødvendige mønster for vor tids åndelige liv..«

7. Jf. Bloom: *The Breaking of the Vessels*, p.93.
8. Se herom i de følgende afsnit. Titlen forkortes herefter i henvisningerne til »B«.
9. Jørgen Dines Johansen: *Hvalerne venter. Studier i Klaus Rifbjergs forfatterskab*. Odense 1981 (herefter forkortet HV).
10. Et godt eksempel herpå er Dines Johansens fremragende læsning af novellen »Skyernes skygge rammer mig« in HV.
11. Bemærk citatets anvendelse af begrebet »afsnit«, som både kan betegne noget spatielt og temporalt, mens f.eks. »udsnit« *alene* – og i forhold til konteksten umiddelbart mere naturligt – ville betegne noget spatielt. Hermed indskrives tidsdimensionen stilfærdigt som et vigtigt tematisk felt i novellen.
12. Rejsetematikken og specielt dens fremmedgørende effekter er iøvrigt et hyppigt anvendt inventar i Rifbjergs prosaforfatterskab, jf. også HV, p.38.
13. Jf. Rifbjergs *Uskyldens tema* i Hanne Marie Svendsens udvalg *Rif. Klaus Rifbjerg-journalistik i udvalg*, Kbh.1967. p.27, hvor uskyldsbegrebet eksplicit tematiseres og kobles til hvad man kunne kalde for den 'præ-subjektive, altomfattende og betydningsmættede perceptionsform'. Om denne uskyld(-ens perceptionsform) hedder det netop: »Men uskylden er aldrig partiel, den optræder kun i sin helhed« (min kursivering).
14. Imidlertid er det en afgørende pointe, at den følgende forløbsmodels skitsering af bevidsthedsdannelsen, og – fremfor alt – af 'den lille bevidstheds' sluttelige sprogliggørelse kun gælder for en umiddelbar psykoanalytisk betragtning. Hvilket har nogle særdeles vigtige implikationer for min læsning af novellen. Se videre herom i det følgende.
15. Jf. p.11: »uudviklet adamsæble«.
16. »B«, p. 8: »underneden bare mumlende sekundært græs mod nogen hud og komplet dispensering fra nogen form for tænkelig frygt, myrer kokasser, hugorme, sten, glasskår.«
17. Og sandt er det da også, at Rifbjergs (forfatterskabs) afsøgning af subjektets mytologi i høj grad er knyttet til en særdeles redundant og begærs-mættet afsøgning af især det moderliges/kvindeliges betydning for den specifik mandlige identitetsdannelse. I det hele taget har vel få moderne danske forfattere, som Rifbjerg, kunnet omsætte dette begær æstetisk-produktivt. Og Dines Johansens går andetsteds så langt som til netop at placere denne tematiks udspring i den faktuelle intra-psykiske forfatterbiografi, hinsides forfatterskabets tekster: »En anden måde at introducere [forfatterskabet, min tilføjelse] på ville være at vende sig mod den indre biografi, som den læses ud af værket. Man kunne f.eks. tage sit udgangspunkt i den kritikerbemærkning, som Rifbjerg selv med fornøjelse citerer, at »hele forfatterskabet« er en moderbinding skåret ud på en pålægsmaskine«. Denne karakteristik rammer helt sikkert noget meget centralt i forfatterskabet; og nok også en del af dets appel, når man betænker mængden af Ødipusser og Elektraer, der bebor fædrelandet« in Klaus Rifbjerg: *Synsvinkler* 1992. Kbh. p.93. En tekst som eksplicit og uhyre åbenhjertigt kredser om netop denne tematiks betydningsfuldhed for Rifbjerg selv, er kronikken »Min mor – min elskede« in: Klaus Rifbjerg: *Den sorte rose*. Kbh. 1984.
18. For at foregribe det følgende: brugen af begrebet »imminent« understreger novellens komplekse og stærkt metaforiske præg, idet det som en *fortætning* fonetisk indgår i en paradigmatiske lighedsrelation til begreberne *eminent* og *immanent*, hvorved det fremstår som en polysemantisk tegndannelse. Dels henviser det til betydningen *imminent* (:truende) og relaterer sig således til kastrationstruslen i psy-

koanalytisk forstand. Dels henviser det til betydningen *eminent* (:fremragende), hvorved der i selvsamme sætning pludselig tales om en netop *fremragende* »viden« hos »bevidstheden« (:hvilket i praksis vil sige novellen som helhed, jfr. titlen) om det uundgåelige »nederlag«, der for en umiddelbar betragtning knytter sig til det begærsnære projekt med novellen: at sprogliggøre det præ-sproglige. En *immanent* 'selvbevidsthed', som i novellen fra første side synliggøres; ikke mindst gennem dens retorik og anvendte vokabular. Det synes allerede her som om novellen, trods dens uomtvistelige trækken på psykoanalysens teoridannelse, fra sin position som *litterær* tekst samtidig synliggør problemet ved en psykoanalytisk læsning af sig selv.

19. Og da slet ikke, hvis man medtænker fortællerens indskudte, psykologiserende meta-kommentar. »For bevidstheden rummer dette rør så megen erfaring, at det nødvendigvis må optage en del plads og synes velegnet i terapeutisk øjemed også når katastrofer, som synes uoverstigelige, er indtrådt« (»B«, p.10).

Iøvrigt: om metaforicitetens centrale betydning som strukturerende princip i Rifbjergs forfatterskab skriver Jørgen Dines Johansen: »På den ene side er det klart, at metafor- og symbolstrukturer *åbner* tekstens meningssammenhæng, gør den tvetydig. Dette er jo en følge af selve metaforens definition, at et (sprogligt) udtryk samtidig henviser til to eller flere betydningsområder, men det flertydige akcentueres også specielt gennem fiktionens hovedtema, subjektivitetens dannelse, da metaforik og symbolik herigennem ofte rummer ontogenetiske henvisninger. (HV, p.279).

20. Sammenlign her f.eks. med beskrivelsen af »henrykkelsens luftture« i »Min mor – min elskede«: »I begyndelsen var alt idyl. Jeg husker det knap selv – ihvertfald kun som en fornemmelse i maven af varme, en tryghed, der bredte sig selvfølgelig i alle lemmer, når jeg – *som det ses af erindrede fotografier inde i hovedet* – blev løftet op, svinget rundt og derefter sank ned mod den bløde barm som gav die, hvile, søvn« (p.13 – mine kursiveringer). Iøvrigt forekommer tematiseringen af protagonistsens fordobling og udspaltning mellem et nutidigt forankret jeg og et fortidigt, ubegribeligt og fantasmatisk/foruroligende jeg gennem en spejlingsscene i en anden af samlingens centrale noveller. Nemlig »Peter Plys.« Den mandlige hovedperson, som med sin beretning forsøger at komme til rette med en mulig incestuøs oplevelse med sin søster, er på studierejse i Koblenz, og i et frygteligt regnvejr søger han ly under en krambods markise, og lader her blikket vandre over butikkens udstillingsvindue:

»Foruroliget af vejret kastede jeg kun et meget overfladisk blik på de halvtarvelige souvenirs, øltønder af dårlig fajance, afstøbninger af Lorelei og obskøne Rømere, indtil mit øje faldt på et hjørne af butikken, hvor der midt imellem forskelligt legetøj sad en teddybjørn. Samtidig med at jeg så bamsen, fik jeg øje på mit eget spejlbillede – dyret sad i højde nogenlunde ud for panden i kanten af mit hår – og pludselig mangedoblede denne vision i to planer med den grumt skyldbetyngede visshed om, hvad jeg en gang havde oplevet med min søster«, Rifbjerg: *Og andre historier*, Kbh. 1964, p.201.

21. Roland Barthes: *Kærlighedens forrykte tale*, Kbh. 1985, p.43 – mine kursiveringer.
22. Der er derfor, jf. Dines Johansen-citatet, efter min mening snarere tale om et irreversibelt, *fantasmatisk ønske, et uindløseligt begær*, efter præ-ødipalitetens moders nærvær, som forbindes med bevidsthedens og ordets fødsel. Og altså et ønske ud-sagt efter faderinstansens sanktionerende intervensering i ødipussituationen.
23. Som *intet* har at gøre med det biologiske organ, jf. Jacques Lacan: *Det ubevidste*

- sprog, Kbh. 1973, p.151 – men derimod betegner Lacans generaliserede begreb for den grundlæggende *mangel* - fraværet - i subjektets værens-betingelser, jf. Jacques Lacan op.cit., p.217.
24. Jurgen Reeder: »*Tala/lysna – En essä om den specifika skilnaden i Jacques LacansPsykoanalys*. Stockholm 1988, p.91f. (min kursivering).
 25. Oversat efter Michel Foucault: *The Archaeology of knowledge*, London 1997, p.29.
 26. Klaus Rifbjerg: *Operaelskeren*, Kbh. 1966, p.7.
 27. Og det altså i et narrativt forløb, hvori også faderinstansens lovsættende og sanktionerende indgriben i den præ-ødipale mor-barn-dyade som sagt spiller en central og betydningsfuld rolle, jf. min lidt polemiske indvending mod Dines Johansens læsning.
 28. Roland Barthes: »I lange tider gik jeg tidligt til ro« in *Om litteraturen*, Kbh. 1985, p.65.
 29. Generelt forekommer det mig, at denne form for momentan irrealisering af tekstens fænomenologiske handlingsplaner, som tjener til at synliggøre og dermed tematisere selve udsigelses- og skrifthandlingens implikationer ved en afsøgning og forsøg på en fastholdelse af det fortidige, er et så tilbagevendende og forholdsvis signifikant træk ved flere af samlingens noveller og forfatterskabet som helhed, at det bør påkalde sig særlig interesse. Et forhold, som Dines Johansen som nævnt overbevisende har argumenteret for i sin analyse af »Skyernes skygge rammer mig«. Et andet eksempel fra *Og andre historier* (som Dines Johansen af uforståelige grunde ikke medregner i denne sammenhæng) er slutnovellen *Peter Plys*. En jeg-fortalt erindringsnovelle (angiveligt en incesthistorie), hvor selve udsigelses-kommunikationssituationen i handlingens begyndelse iscenesættes som jeg-fortællerens solidt spatio-temporale (realistiske) skriftsnedfældning af sin historie i et slags psykoanalytisk, selvterapeutisk projekt. Ja, fortælleren ligefrem indgår et slags kontraktforhold *af hensyn til læserens forståelse af det fortalte*: »Jeg skal prøve at fatte mig i korthed, men enkelte oversigter af mere udflydende karakter vil nok være nødvendige for *at lede ikke blot mig selv, men også læseren på ret spor*» (»B«, p.196 – min kursivering). Ikke desto mindre irrealiseres denne kommunikationssituation (læseren *ledes* faktisk på vildspor) ved novellens slutning, hvor hele novellen afsløres som ét langt flash-back i en scene, hvor fortælleren opholder og spejler sig i badeværelset – i skrivende nutid! – og mærker et genopvakt idiosynkratisk forhold til Milnes' *Peter Plys*. Et raseri, som jeg-fortælleren gennem hele erindringsforsøget - forgæves - har søgt mening og evidens i. M.a.o.: Udsigelsens 1. personale instans, samt dens her/nu-forankring kan ikke fastlægges endtydigt - og novellen efterlader således læseren i præcis samme position som sin protagonist: nemlig uigennemskuelighedens, flertydighedens – og vidensbegærets/-lystens position.
 30. Den følgende model over udsigelsesniveauernes indlejring er hentet fra Dines Johansens analyse af »Når skyernes skygge rammer mig« (*HV*, p.65 ff.). Ret beset mangler modellen endnu en udsigelse. Nemlig 'den lille bevidstheds' i præsens fremsatte, famøse spørgsmål.
 31. Et andet eksempel på fortællerenes helt grundlæggende identifikatoriske og solidariske relation til den fortalte 'lille bevidsthed', kunne være på novellens side 7, hvor fortælleren momentant demonstrerer sit *olympian-point-of-view* – for dog straks efter at lade sig falde tilbage på 'synsfelt-niveau' med 'den lille bevidsthed': »Der ligger to nøgne piger i en gryde med benene ud til hver side. Der er aviser og hatte. Der er aviser og hatte og bøger og badekåber og en blå cigaretpakke. Der er

- en stor, hvid, skridende flade med sol på. Over kanten er dommerens hus, som pludselig dukker op, *men som ikke dukker op her*« (: hvor »vi« – fortæller og 'lille bevidsthed' – befinder os) (»B« p.7 – min kursivering).
32. Begrebet konkretoplevelsen henter Dines Johansen fra Rifbjergs *Camouflage*, hvori det som et poetologisk credo hedder: »stige fra det øverste syn af indvendigt og udvendigt konkret.«
 33. Dvs. hans objektgørelse i udsigelseshandlingen - hans specifikke 'fortaltheds-præg.'
 34. Eller måske retteligere: »i fikionaliseringen af —.«
 35. *Operaelskeren*, Kbh. 1971, p.22.
 36. Paul de Man: *Allegories of Reading. Figural Language in Rousseau, Nietzsche and Rilke*, New Haven 1979, p.205.
 37. Man kunne fristes til – i stedet for begreber som *totalitet* el. *homogenitet* – med et begrebslån fra Michail Bachtin (jf. f.eks. Anker Gemzøe: »Dialogen og den tragiske farce. Michail Bachtins teoretiske værker«, in *Litteraturvidenskab. Antologi af artikler fra tidsskriftet Poetik*, Viborg, især p.116 ff. – at tale om novellens *polyfoni*; dens tilsyneladende ligeberettigelse af to erkendelsesmæssigt eller ideologisk set modstillede udsigelsespositioner – »stemmer« – når det nu er novellens udsigelsesforhold der har analytisk interesse.
 38. Et eksempel på hvorledes denne bevidstgørende historiseringproces i analysen fungerer, kunne være analysandens pludseligt opståede stormende forelskelse i analytikeren; en forelskelse som i analysen så senere erkendes som et reelt tidligere uindfriet begær, rettet mod en anden, tidligere person end analytikeren (Freud benævner fænomenet *ageren*). Iøvrigt opererer f.eks. både Lacan og Freud med specifikke ætiologiske forklarings- og oprindelsesmodeller på de psykiske lidelser.
 39. F.eks. har Jacques Lacan, der ellers om nogen har semiotikkens tegnkritik (den uoverstigelige afstand mellem signifiant og signifié) medreflekteret i sin teoribygning faktisk indgående beskrivelser af barnets præ-sproglige perceptionsformer. F.eks. om, hvorledes det helt spæde barn ikke opfatter kroppen som et samlet hele, men som fragmenteret – morcelleret, Jacques Lacan: *Det ubevidste sprog*. Kbh. 1973, p.47 ff.. Hvor han så ved det fra! Samme Lacan siger dog andetsteds, bl.a. om sin analytiske praksis: »Alt hvad jeg kan sige er rigtigt. Nej det er ikke rigtigt det er undgået mig. Der er ingen sandhed som ikke lyver på sin vej gennem bevidstheden. Ikke desto mindre jagter man den.« Jacques Lacan: *The four Fundamental Concepts of Psychoanalysis*, Middlesex, 1977 p. vii (min oversættelse).
 40. Umberto Eco: »Læserens rolle« in Michel Olsen m. fl. (red.): *Værk og Læser*. Kbh. 1981. p.185 – min kursivering.
 41. Som er det begreb Rifbjerg selv bruger, jf. Rifbjerg: *Synderegistret*. Kbh. 1994. p.88.
 42. Klaus Rifbjerg op.cit., p.73.